

УДК 343.195

О. М. Скрябін, Н. Д. Тонне

СУД ПРИСЯЖНИХ ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Прийняття Верховною Радою України 20 листопада 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу [1] призвело до необхідності формування низки нових правових інститутів, серед яких є інститут суду присяжних в Україні.

Запровадження цього інституту стало важливим етапом судової реформи, дозволивши реалізувати конституційну вимогу щодо функціонування участі народу в здійсненні правосуддя. Так, ч. 4 ст. 124 Конституції України [2, с. 46] закріпила принцип судочинства, згідно з яким народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Відповідно ж до ст. 127 Конституції України правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі й присяжні [3].

Суд присяжних як інститут правосуддя, що відповідає вимогам прозорості, демократичності, гласності та безпосередньої участі народу в судочинстві, досліджувався такими вченими як Н. Ахтирська [4], А. Борисенко [5], О. Культенко [6], С. Оверчук [3], С. Теньков [7], В. Тертишник [8], Б. Футей [9; 10]. Однак у сучасних умовах реформування судової системи та прийняття нового кримінально-процесуального кодексу України суд присяжних заслуговує особливого вивчення.

Метою статті є аналіз історичної спадщини та визначення змісту механізму впровадження й функціонування суду присяжних за новим Кримінально-процесуальним кодексом України.

Засади інституту суду присяжних з'явилися в слов'янських народів ще в XV ст. Згідно зі ст. 38 Судебника 1497 р., прийнятого Іваном III спільно з Боярською Думою, у судах, які розглядали найбільш важливі справи, мали бути присутні «староста та кращі і добрі люди», без яких «суду не чинити».

У 1533 р. жителі Новгороду вибрали 48 цілувальників (добрі люди, які приносили клятву, цілуючи хрест), четверо з яких кожний місяць засідали в суді як представники громади. Без них закон наказував «суду не чинити». Цілувальникам же наказувалось «у суді сидіти і правду стерегти».

Заснування суду присяжних у його класичному розумінні в період судової реформи 1864 р. було найважливішим демократичним завоюванням у дореволюційній Росії, у правовому полі законодавства якої знаходились Україна, Польща, Фінляндія.

Прихильники суду присяжних у період підготовки в Росії судової реформи 1864 р. висловлювали такі аргументи на користь його заснування. Якщо визначення винності та призначення покарання належить одним і тим же суддям, то суди часто можуть визначити ступінь провини так, щоб підсудний підлягав тому покаранню, якому судді бажали б його піддати. У суді присяжних повноваження щодо визнання провини й повноваження щодо призначення покарання розділені, що обмежує свавілля суддів. Ці аргументи не втратили свого значення й нині.

На підставі таких положень було підготовлено Статут кримінального судочинства та Устав про покарання, що накладаються мировими суддями, які були затверджені імператором Олександром II 20 листопада 1864 р.

Присяжні засідателі для роботи в окружних судах обиралися земськими комісіями. Як правило, до списку присяжних включалися люди, які мали повагу й довіру співвітчизників. Загальний список присяжних публікувався в місцевих відомостях. Функцію захисника виконували присяжні повірені.

Для участі в роботі суду пропонувалося тридцять присяжних засідателів. Прокурор міг відвести не більше шести засідателів. Підсудні могли заявляти відвід із тією умовою, щоб залишилось не менше вісімнадцяти присяжних. З переліку останніх жеребкуванням визначалося чотирнадцять засідателів, які повинні були брати участь у роботі суду (дванадцять основних і двоє запасних).

Таким чином, суд присяжних складався із судді та дванадцятьох присяжних засідателів, які не лише розглядали політичні справи, а й судили звичайних «побутових» вбивць, шахраїв, розпусників, хабарників.

За результатами судового слідства присяжні виносили вердикт, у якому давали відповіді на питання про те, чи мав місце злочин, чи винний у ньому підсудний, чи з умислом він діяв, чи заслуговує підсудний на поблагливість?

«Вердикт» означає «вірно сказане» і є висновком суду присяжних про винність або невинуватість підсудного. Він являє собою узагальнену відповідь присяжних на поставлені перед ними питання.

У подальшому розгляд справи здійснював суддя. Він отримував вердикт присяжних і в разі згоди продовжував судочинство в загальному порядку, виносячи вирок. У разі незгоди з вердиктом суддя міг направити справу на новий розгляд судом присяжних в іншому складі [8, с. 221–222].

Для України історія суду присяжних у традиційному розумінні цього поняття починається з 1864 р. Це була одна з найбільш відомих реформ, які проводив російський царат, щоб модернізувати неспокійну імперію. На той час присяжні засідателі обиралися з місцевих обивателів усіх станів, що перебували в російському підданстві, віком від 25 до 70 років і не менше 2 років проживання в цій місцевості. Не підлягали внесенню до списків присяжних особи духовного звання, ченці, військові, учителі народних шкіл, особи, які перебували на службі в приватних осіб. Жінок до суду присяжних не брали. Списки розглядалися губернатором, який мав право викреслити небажаних йому осіб.

Тогочасний суд присяжних став яскравим явищем не лише судової практики, а й усього суспільного життя імперії, навіть прогресивні вчені висловлювали свою думку про суд присяжних як про продукт національного генія слов'янських народів [7, с. 10].

У незалежній Україні питання щодо здійснення судочинства судом присяжних залишалося предметом наукових дискусій, адже за конституційними положеннями, зокрема відповідно до ст. 124 Конституції України [2], правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Відповідь на питання щодо здійснення судочинства судом присяжним в Україні дав Закон України

«Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. [11], який визначав, що присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя. Таким чином, на законодавчому рівні в Україні було закріплено суд присяжних.

У кримінальному судочинстві України участь присяжних не передбачалася, у процесі судового пізнання брали участь народні засідателі, проте з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України від 20 листопада 2012 р. [1] інститут народних засідателів у кримінальному судочинстві було ліквідовано, натомість впроваджено інший механізм колегіального розгляду кримінальних справ – інститут суду присяжних [4, с. 85].

20 листопада 2012 р. набув чинності новий Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) України [1], який підтвердив введення на території України раніше задекларованого інституту суду присяжних. Новим кодексом було встановлено коло злочинів, рішення за якими може виносити суд присяжних, до таких відносяться ті злочини, за які передбачена найвища міра покарання – довічне позбавлення волі, умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча, терористичний акт, фальсифікація лікарських засобів, застосування зброї масового вбивства, геноцид тощо.

Суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції. Обвинувачений у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, під час підготовчого судового засідання має право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження щодо нього судом присяжних.

Нормами кодексу передбачено, що до складу суду присяжних входять два професійні судді та три присяжні. Список осіб, які можуть бути присяжними, формує й затверджує місцева рада один раз на два роки. Такий список може бути переглянуто за потреби на прохання територіального управління Державної судової адміністрації України.

Присяжним може бути громадянин України, 30-65 років, який постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція суду, та погодився бути присяжним. Не можуть бути включені до списку присяжних громадяни, визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними, які мають хронічні психічні або інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного, мають непогашену судимість, народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів України, військовослужбовці, працівники апаратів судів, адвокати, нотаріуси, особи, які не володіють державною мовою.

Психологічним прийомом підготовки присяжного до виконання його обов'язків у сфері судочинства та сумлінного виконання обов'язків є приведення до присяги [4, с. 86].

Після призначення судового розгляду судом присяжних голова дає секретареві судового засідання розпорядження про виклик семи присяжних, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з переліку осіб, внесених до списку присяжних. Письмовий виклик повинен бути вручений присяжному під розписку не пізніше, ніж за п'ять днів до судового засідання.

Після відкриття судового засідання проходить відбір присяжних, де голова, а також учасники судового розгляду з'ясовують наявність підстав, що перешкоджають залученню громадянина в якості присяжного, або підстави для звільнення окремих присяжних від виконання обов'язків. Крім трьох основних присяжних відбираються двоє запасних.

Усі питання, пов'язані із судовим розглядом, професійні судді та присяжні вирішують спільно. Для винесення вироку проводиться нарада суду присяжних, яким керує голова – професійний суддя. Під час наради голова послідовно ставить на обговорення питання, передбачені ст. 368 КПК України [1], проводить відкрите голосування та веде відкритий підрахунок голосів. Голова голосує останнім. Рішення з питань приймаються простою більшістю голосів [5, с. 19].

Присяжний має право брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні, робити нотатки під час судового засідання, з дозволу головуєчого ставити питання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються, просити головуєчого роз'яснити норми законодавства, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, тощо [4, с. 87].

Зважаючи на спектр повноважень, якими наділені присяжні, постає питання, про можливість розвитку корупції внаслідок наділення такими повноваженнями присяжних про законність і справедливість прийнятих рішень. Адже на сьогоднішній день у нормах Кримінально-процесуального кодексу України [1] хоч і прописана заборона на спілкування присяжних із третіми особами, проте закон передбачає лише відсторонення від подальшої участі в судовому розгляді присяжних, які порушили законодавство. Ми вважаємо, щоб задля уникнення таких проблем треба звернутися до законодавства іноземних країн. Так, наприклад, за законодавством Японії присяжний не має права поширювати інформацію, яка стала йому відома під час судового розгляду справи, до кінця життя під загрозою смертної кари, а в Великобританії гарантіями забезпечення законності рішень суду присяжних слугує впровадження контролю за контактами присяжних та їх технічними засобами. С. Комберянова зазначає: «Поки що складно сказати, чи приживеться у нас інститут присяжних засідателів і чи буде він ефективним, але аналізуючи закордонну практику, можна припустити, що він, можливо, стане гарантією законності кримінального процесу» [4, с. 88].

Окремо потрібно розглянути питання щодо проблем розвитку та дії суду присяжних, оскільки на сучасному етапі спостерігається світова тенденція запровадження інституту присяжних як в Україні, так і в інших країнах світу.

Суд присяжних уже діє в таких країнах, як Австрія, Англія, Бельгія, Греція, Італія, Німеччина, Росія та інші, проте такі держави, як Японія, Іспанія, Фінляндія, Люксембург, відмовились від суду присяжних, посиляючись на його неефективність та анархізм.

В іноземних державах під час розгляду справ за участю суду присяжних одна зі сторін (чи обидві сторони) наймають спеціальних консультантів. Ці консультанти працюють у компанії, де спеціалісти використовують величезні бази даних та результати дослідів для розуміння людської передбачуваності. Залежно від

фінансових ресурсів та етики наймача ці компанії надають ґрунтовний звіт про кожний аспект життя присяжного засідателя та вираховують його рішення [6, с. 339].

Проаналізувавши проблематику дії суду присяжних в інших країнах, ми знайшли головну проблему, яка постає на шляху розвитку суду присяжних в Україні порівняно з іншими країнами, – це те, що фінансове забезпечення інституту суду присяжних в Україні перебуває на низькому рівні. Наприклад, судочинство в більшості американських судів обходиться в день більше 1500 доларів, а розгляд справи в суді присяжних як мінімум у 54 тис. доларів на місяць. Ще одна проблема, яка буде поставати з недостатнього фінансування суду присяжних, полягатиме в браку раціонального відбору кандидатів до суду присяжних, ухиленні від виконання покладених на них обов'язків. Для прикладу ми наведемо річну зарплату суддів у країнах Європи [6, с. 335–337].

Таблиця 1

Річна зарплата суддів на початку кар'єри в країнах Європи (євро, 2010 р.)

Країна	Річна зарплата судді до податків	Відношення річної зарплата судді до середньої в країні	Річна зарплата судді після сплати податків
Австрія	47713	1,7	30499
Бельгія	62367	1,6	33925
Італія	50290	2,1	31729
Франція	40660	1,2	31599
У середньому	32704	2,1	16564

В Україні суд присяжних уже мав практичне застосування. Так, у районному суді Сум суд присяжних у складі двох професійних суддів, співробітника бібліотеки та виховательки дитячого садка вперше в історії України виправдав чоловіка (О. Бондаренка), якого звинувачували у вбивстві. Суд виніс рішення, що чоловіка катували та змусили зізнатися у вбивстві двох односельчанок.

Також 4 березня 2014 р. завершився ще один суд присяжних, який було розпочато 30 квітня 2012 р. в Личаківському районному суді міста Львова. Підсудним був 27-річний громадянин Марокко Ш. Отмана, якого звинувачували у вбивстві відомого львівського лікаря Л. Фрайфельда. У ході судового слідства були надані всі докази винуватості Ш. Отмана. Троє присяжних визнали марокканця невинним, хоча двоє суддів, які теж визначали вирок, мали іншу думку. Рішення прийняли більшістю голосів, Ш. Отмана звільнили з-під варти в залі суду з підпискою про невиїзд.

Звертаємо увагу, що суть суду присяжних полягає в тому, що присяжні, не будучи професіональними суддями, приймають рішення, ґрунтуючись лише на своєму життєвому досвіді та сформованих у суспільстві уявленнях про справедливість, законність і неупередженість. Тому основне завдання, яке ставиться перед

присяжними, – встановлення факту, тобто вирішення питань про те, чи був саме злочин, чи здійснював його підсудний, чи винен він у його вчиненні та чи заслуговує на поблагливість.

Необхідно розуміти, що присяжні не можуть приймати рішення з питань, які вимагають від них правової кваліфікації діяння, юридичної кваліфікації статусу підсудного, а також інших питань, вирішення яких вимагає юридичної оцінки. Такі питання можуть розглядати та приймати рішення лише професійні судді, які зобов'язані стояти на сторожі закону, а також прав та інтересів учасників судочинства.

Викликає сумніви положення кодексу, що рішення в справі судом присяжних повинні прийматися спільно професійними суддями та присяжними. З одного боку, видається зрозумілим намагання законодавця передати керівництво процесом професійному судді з метою ефективної організації процедури винесення вироку та уникнення затягування голосування. Однак з іншого боку, не виключається ненавмисний вплив суддів на внутрішні переконання присяжних і процес винесення рішення в цілому, що спотворює специфіку інституту присяжних як інструменту боротьби з винесенням незаконних та необґрунтованих рішень.

Таким чином, беручи до уваги, вимоги ст. 391 КПК України [1], виникає головне питання: чи зможуть присяжні самостійно приймати рішення в справах, які явно вимагають розуміння юридичних конструкцій і виходять за межі встановлення факту? Чи не будуть присяжні в таких ситуаціях покладатися на авторитет та думку професійного судді? В іншому випадку існує ризик перетворення суду присяжних на суто формальний інститут без реальних важелів впливу на прийняття рішень.

Таким чином, із прийняттям нового КПК України та запровадженням інституту суду присяжних у кримінальному судочинстві України ми зробили перший крок до демократизації кримінального провадження. Практичне застосування його норм щодо суду присяжних виявить переваги й недоліки кримінально-процесуального законодавства та інституту суду присяжних, що надасть можливість зробити висновки та знайти шляхи для його вдосконалення.

Суд присяжних загалом надає можливість створити необхідні умови для подальшого втілення ідей правової держави у сфері правосуддя, зміцнити довіру до суду, гарантувати справедливість, захист прав і свобод людини. Однак сьогодні неможливо остаточно визначити, чи потрібен суд присяжних в Україні. Існує чимало проблем, які затримують остаточне вирішення цього питання. Створювати в Україні повноцінні суди присяжних слід виважено, враховуючи досвід західних країн, а краще – спочатку у вигляді окремих експериментальних судів. Звісно, необхідно в цілому підвищувати правосвідомість і моральність нації, тому що такий суд насамперед повинен спиратися на моральні фактори, на почуття справедливості та неупередженості.

Перспективою подальшого дослідження, на нашу думку, можуть стати проблемні питання участі адвоката-захисника в змагальному кримінальному процесі на прикладі суду присяжних.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України зі змінами та доповненнями станом на 10 вересня 2013 р. : – К. : Паливода А.В., 2013. – 328 с.
2. Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. – Х. : Ранок, 2014. – 65 с.
3. Оверчук С.В. Становлення інституту присяжних в умовах набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України / С.В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2 (6). – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/8213/%D1>.
4. Ахтирська Н.М. Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації / Н.М. Ахтирська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 5. – С. 83–89.
5. Борисенко А. Присяжная правда: введение института присяжных на территории Украины – первый шаг в сторону демократизации уголовного производства / А. Борисенко // Юридическая практика. – 2012. – 11 декабря. – № 50. – С. 19.
6. Культенко О.В. Потенційні проблеми впровадження інституту присяжних на прикладі правової системи України / О.В. Культенко, Б.В. Улюшев // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 334–340.
7. Теньков С. Чи дочекаємося суду присяжних? / С. Теньков // Юридичний вісник України. – 2012. – 17–23 березня. – № 11. – С. 10.
8. Тertiшник В.М. Суд присяжних: суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України / В.М. Тertiшник, Н.С. Солнишкіна // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 221–224.
9. Футей Б.А. Роль суду присяжних у США та Україні: порівняльний аналіз / Б.А. Футей // Юридичний вісник України. – 2012. – 17–23 листопада. – № 46. – С. 6.
10. Футей Б.А. Роль суду присяжних у США та Україні: порівняльний аналіз / Б.А. Футей // Юридичний вісник України. – 2012. – 24–30 листопада. – № 47. – С. 4.
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
12. Присяжні визнали Отмана Шакіба невинним у справі про вбивство відомого професора Леона Фрайфельда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lviv.tv/home/government/25112-prysiazni-vyznaly-otmana-shakiba-nevynnym-u-spravi-pro-vbyvstvo-vidomoho-profesora-leona-fraifelda17:53>.

Анотація

Скрябін О. М., Тонне Н. Д. Суд присяжних за новим Кримінально-процесуальним кодексом України. – Стаття.

У науковій статті досліджується історія становлення суду присяжних, проблематика його функціонування, механізм роботи та практичне застосування в кримінальному процесі України.

Ключові слова: суд присяжних, присяжні, народні засідателі, кримінальний процес, кримінальне судочинство.

Аннотация

Скрябин А. Н., Тонне Н. Д. Суд присяжных по новому Уголовно-процессуальному кодексу Украины. – Статья.

В научной статье исследуется история становления суда присяжных, проблематика его функционирования, механизм работы и практическое применение в уголовном процессе Украины.

Ключевые слова: суд присяжных, присяжные, народные заседатели, уголовный процесс, уголовное судопроизводство.

Summary

Scryabin A. N., Tonne N. D. A jury trial according to the new Criminal Procedure Code of Ukraine. – Article.

This scientific article presents the history of formation of the jury, issues on its functioning, operating principle and practical application in the criminal trial of Ukraine.

Key words: trial by jury, jury, lay judges, criminal procedure, criminal justice.